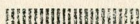

Ах, втомивсь я боротьбою.
Пощо радість, пощо труд?
О спокою,
О зійди у мою грудь!

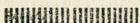
З нім. перекл. В. Ми.

Ярослав Курдидик.

ЖИТТЯ.

Як буйний хміль життя моє пружиться,
Мусує бючко, як чистий шампан;
Йому не жаль сконати хоч би завтра,
Для нього я, байдужо-гордий пан.
Мое життя це світ палкий окремиий,
У ньому Бог — велике сильне — „я“
Зросло в степу, де вихор сивовусий
Прикув його до кріса і коня...
Мое життя за Правду промінняю
На плечах кріс, при боці гострий меч, —
— Я жду — на що велику увертюру —
При якій смерть — веселий тільки скеч.

Улас Самчук.

Волинь.*)

(Продовження).

II.

Матвій ще раз обходить свій садок. Дещо поправити треба, яку там занадто обтяжену гильку певніше підперти. „Підпора, здається, і міцна, а дивись різал-ма, як зігнуло“—говорить він в голос. Підпирає, крихтить — коли б його, Бог дав, продати ту овоч, як слід... А грошиськів треба. Ой, треба, треба!“... — Підпер, постояв. — „Ну, ця вже одна пудиків п'ятдесят дасть“ — розважає, обтирає об штани руки і простує до клуні. По дорозі піднімає кілька яблук, що попались під ноги, ховає їх до кишені. У клуні „проклята кура знов намервила на току“, але ніяково

*) Гл. „Дзвони“; ч. 1. 2. 1932.

поночі порядкувати, хоча Матвій „терпіти не може, як ото всюди свиньство таке“... Чекай. Дістанеться і Насті. „Казав їй сотню раз: Не пускай до клуні курей! Ні, баба бабою. Різав-ма“.

До хліва зайшов: — „що то лошаки поробляють“. А вони собі спокійно стоять, побрязкують ланцюгами об жолоб та з-за драбини суху конюшину посмикують. — Гі-гі-гі-аааі — обзиваються „лошаки“... „Ну, ну, орлята — поплескує Матвій їх тлусті зади. — Жуйте, жуйте. Завтра в плужок. А сіль ви маєте?“ — заглянув у жолоб. — Ннно! Солі ще досить. Хватить“ — Глянув під корови: — „Трасця-йо-ма, а під коровами така баюра“. Манька все в болоті, але їй байдуже. Лежить собі й почмикує в темноті. Засвітив ліхтара, на вишку поліз, овсяниці старої, минуло-річноїї, пару вязок скинув і розтрусив під коровами.

А після цього задмухав ліхтара і пішов до хати. Василь вже встиг маленьку, нафтову лямпочку засвітити. Вона соромливо на коминку притаїлася, але безсоромно коптіла...

— Газу мабуть нема в лямпі, — зауважує Матвій.

— Ні, я налив.

— А чогож так чадить? Прикрути. Шкло розбили. Трасця-ма, нічого тобі на господарстві не вдержиться.

— Шкло розбив Володько. Взяв, трубів, трубів ним, поки тріснуло.

Коли б но ту стару одлушпачив добре, то вона б за вами пригляділа б.. — сказав Матвій і після цього затагнув тенорком:

— Ії-її-же, Херувїїми. Тааайно... образуєще“...

Співаючи так, роздягнувся, підійшов до столу, перехрестився розмашним, твердим хрестом до ікон. Ікон було багато. Все старосвітське, все з Почасва нанесені. Перед Богом-Саваофом засвітив лямпадку, при чому довго монявся з кнотом, який втопився в оливі, а грубі, репані Матвієві пальці не виявляли досить спритності, щоб вилити його звідти.

І коли загорілась лямпадка, співаючи Матвій підійшов до коминка і між „Херувимскую“ загасив коптячу лямпку. Після цього в хаті стало пів темно, лише старі закопчені обличчя святих та насуплене чоло Бога-Саваофа, облиті червонастим світлом творили ввесь зміст цього сутінку.

Василь, який довго слухав і терпів батьківські співи, нарешті не витерпів і, коли батько перейшов на „Свѣте тихій“ підтягнув і собі за старим тримтячим нечистим дискантиком. Батько нічого на це не сказав, навіть не звернув уваги, ніби нічого не сталось. Вони стройно та щиро проспівали ще і „Блажен муж“, а по закінченню розпочали чомусь „Єгда славнії ученици“ про Юду злочестивого, що за тридцять срібняків „беззаконним судієм тебе праведного судію-ю-ю-уу предаде“...

А ніч була темна і безмісячна...

Він зійде щойно аж по півночі, бо вже давно звернуло з підпівні. Хутір старанно огорнутий, окутаний гостроватою передосінньою пільмою.

Кляпіт млина термосить пітьму, а вона чіпляє тендітні зірки, які зриваються і стрілко гвякнуть десь на Заставську соснину. Грубий костистий туман поплівся лугом. Похилені верби і верболози нанизують росисті намиста і ні то плачуть, ні то радіють — не розбереш.

Між млином і хутором з ліхтарнею в руках, ведучи за руку заспаного і перевтомленого Володька, вертається „від своїх“ Настя. Ліхтар належить Настіному братові Макареві, що служить „в кондукторах“ на чугунці, тому має одну тахлю зелену дві, білих і одну червону. Довжелезні два вуси освіченого туману тягла за собою ця кволла жінка. Володько ледви дріботить ножи-нятами, але навіть на одну хвилину не вгамує своєї цікавості і за-сипає матір питаннями: і нащо ми так далеко вибралися з Дер-маня? Там є стільки хлопців.

Він там має цілий день з ким бавитись?..

Але хіба мати знає нащо? Знає лиш Бог святий та батько. І стара, взагалі... Що вона буде відповідати? А Володько геть чисто оповів: і як, коли мати „у своїх“ сиділа, як він зустрівся з Андрієм, Хвидотом Кухдоським та Трихоновим Архіпом... Як вони спочатку оглянули один другого. Всі заздрили, що Володько має лякеровану рем'яну попругу з бляхою й орлом. А після вони пішли в лішник. Шукали там горіхів, клали вогонь, пекли яблука, стріляли пареними лісковими дубцями і розповідали байки. При цім Володько встиг вже переповісти декілька з них матері. Після вони були в каміноломнях, збирали там мушлі, копали гончарську глину і ліпили з неї горшки, полумиски, ступки, колісцята, молотки.

А після прийшов Михтод і почали бавитись в ковалів. Михтод вічне в коваля бавитись. Він має дупляву на городі дичку-грушу і в ній повно крем'яних молотів, сокир, ножів. Все це Михтод на Валах назбирав. Сьогодні бив Ольгу зате, що вона хотіла зі мною в шинок бавитись. Ми робили шинок у Трихоновому бузнику... Там баба Домаха свою квочку на весні тримала, але її забив шуліка. А Михтод каже: Не йдіть туди. Чому? — кажу. Там був мертвець... Який? Квочку там шуліка забив. Приведіть мені кусок заліза на колесо... А залізо ми з порохні робили... Ольга каже: Я хочу бавитись з Володьком в шинок. А Михтод зірвався і трісь-трісь Ольгу по плечах... А Ольга йому каже: Халера ти, халера ти, халера ти... Три рази йому сказала „халера ти“. А до того Ольга схвала найкращу Михтодову скремейду.

— А що то таке скремейда?... — питає мати. Володько відповів не одразу. Він перш усього дуже здивований: як то так, що мати не знають, що то є скремейда? Про це повинні всі люди знати...

— То палка така з кривулькою на кінці. Нею їздять, або верхи, або женуть перед собою. Кривулька вичовгається і дуже гладенька. Наші хлопці мають по п'ять-шість скремейд. Я купив собі дві у Михтода і дав йому за це десять карбованців.

— Деж ти взяв тих карбованців? — знов отой матірний осоружний запит. Володько аж гримнув...

— За гроші у нас є мушлі. Знаєте? За них у нас можна купити все. Навіть Архип мусів продати свого нового кашкета, бо потребував грошей на скремейду. Він свою поторощив на шкандибанню. Але Трихон прийшов до Михтодового батька і привів за вухо Архіпа: — Кому відда кашкета? Говори!... А Михтод злякався і каже: — Я, каже, купив...

— А різун в твою мати — каже Панко. Віддай Архипові кашкета. А в тому кашкеті Михтод тримав свою „казну“*). Поставив у старому вулику під повіткою, і миш проїла в ньому велике дзюрище. Ну, й дісталось ж і Михтодові й Архипові. Кашкета Хрисця залатала, а Архіпа ми звемо лисим, бо латка на кашкеті не така чорна, як кашкет...

— Ну, ну — знов втручується мати. Щоб там часом і тобі не дісталось.

— Ну, ну — знов втручується мати. Щоби там часом і тобі не дісталось.

І защо він, Боже мій, має дістати? Це дивує Володька настільки, що він взагалі перестає розказувати. Він лишень думає. Ввесь час, поки мати сидить у „своїх“ — у діда, або у дядьків, Володько бавиться... Йому там приємно. Він не раз так захоплюється грою, що забуває за сніданок, обід і вечерю. Горіхи, грушки, яблука визволяють його від неприємного обов'язку — обіду. Він по перше не любить товариства дорослих, по друге він за один недільний день набереться вражіння на цілий тиждень самотнього хутірного життя. Що він любив робити з дорослими, то це „йти до монастиря на вечірню“. На „вечірню йти“ значило — йти на вечірню відправу до монастиря. Це робилось з початком осені цілий рік до пізньої весни. Для цього збирались великою юрбою, в котрій були і старші, і молодші, і зовсім малі... Виключалось лише тих, що не зможуть встигнути йти зі всіма. При цьому було завше весело, багато сміху, багато різних пригод. Вертаючись назад у ночі, йшли здебільшого Ляшовим займищем, в котрому ростуть величезні берези, дуби, гарні гриби і ліскові кущі. Господар цього займища був страшним гільтаєм, п'якою, а скінчив тим, що одного разу знайшли його на горищі підчепленим посторонком до банти. Після цього розказують, що не в одно і не два бачили страшного вішалника Ляша з посторонком на шиї з висолопленим язиком та вилупленими очима, він стояв на стежці і лякав, щоб через його займище не ходили. І як тоді, йдучи на „вечірню“, не збиратися цілою юрбою?..

Володько ж любив йти на вечірню не тому, що йшли юрбою, бо все одно з вечірні треба було розлучатись зі всіма і йти на хутір. Любив він саму вечірню відправу і взагалі монастир. Стара будова, старезні, погризені часом мури. Висока дзві-

*) Скарбницю.

ниця з широкою залізною брамою. Широчезні смереки, якими бозна від коли були висаджені манастирські алеї — все це наводило на Володька особливий якийсь, відмінний від щоденного настрої. Він любив, уже коли западе сонце, бути на манастирському подвір'ю і слухати, як шумлять над головою смереки, обвішені довгими шишками. Ш-ш-ш-ш!.. Ш-ш-ш-ш!.. Шумлять вони безконечно і завше, навіть при абсолютній тиші безвітря. Люди сходяться на вечірню, гомонять. Починає бамкати дзвін.

Здавалося, згуки його, ніби тяжечі каплі чогось теплого поволі капають на землю, яка жадобо їх втягає... І малий Володько задирає високо, високо голову, так що йому злітає назад кашкет і намагається пізнати, звідки саме бамкає той дзвін. Йому до того стає гарно і радісно, що хочеться крикнути, і він зробив би це, алеж тут не ліс і не луг. Навколо повно людей. Засміють.

Зі всіх боків монастиря сади. Сливники, горішники. Далі на схід манастирське господарство — довжелечі стайні, клуні, сушні на овочі. Там завше чути белькотнечу німого свиняра Гули, який смішно кульгає на праву ногу та курить неймовірно довжелезну та вмістовну люльку. Напевно півкорця махорки влізе. Ооо, то влізе. Все це Володькові цікаве, все це захоплює його. Йому навіть подобається та луна від ступоту чобіт об дерев'яний брук у довгій брамі під дзвіницею. Ідучи тудок він завше навмисне міцніше пристукує там ногами, а після прислухується.

У монастирі тихо, таємничо. Ченці поволі надуто-святочно то сюди, то туди борсаються у своїх довжелезних одягах. Головна церква, яку звуть „холодна“ у самій середині монастирища й окружена вона невеличким садочком, де виросли зате величезні старі горіхи, каштани, а обрублені вони грубим рубцем — низкою потужних шумливих смерек. В садочку видно громадку могилин під тяжкими гранітовими плитами. Там завжди холодок, завжди вогко і завжди негарно пахне.

На паркані, яким обнесено садочок, неодмінно сидять хлопці, дівчата. Вони лузають насіння і досить нескромно жартують. Їх мало стримує близькість церкви. Ченці їх гонять, часом поруччя частоколу намащують саджком, або дьогтьом і тоді не одна кра-суня вималює на чорно своєю ясно-барвисту сукню. Але з цього бува стільки реготу, що пожертвувати одною сукнею, цілком оплатиться.

І коли тут швендяється Володько, хлопці кляяться з нього і гонять геть, при чім застрашують, що „вигаратають“... Володько дуже добре знає, що то значить вигаратають, але великої обави перед цим не виказує. Він несміло усміхається, часом одважиться на якийсь словесний спротив, чи навіть і жарт, але всетаки краще йде собі геть. Йде він здебільшого до церкви, бо вечірня починається. Мати стоїть в церкві від часу приходу, чи там служба Божа зачалась, чи ні. Приходить вона завше раніш тому, щоб застати своє місце під образом святого Теодора князя Остріжського, який є загорожений залізною огорожею, так що коли хто хоче його цілувати, мусить піднятися на кілька ступців по

східках і поцілувати у ніготь великого пальця правої ноги, бо гам, кажуть, захована частинка мощей того святого, а саме ніготь з пальця правої ноги...

Перед образом на залізній огорожі цілий ряд малесінських підсвічників. Всі вони завжди затикані тоненькими копійчаними офірками і від їх полум'я тут буває тепло і пахне добрим пчілинним воском.

Молитись в церкві, Володько ніколи не молився. Для нього тут є занадто багато забавних речей, щоб міг він скупчитись і витворити якийсь молитовний настрій. І грубі церковні стіни, і височезні вікнища, і малюнки стін, позолота, ченці в високих чорних клобуках, учні учительської семінарії, які утворюють один лівий клирос і дуже гарно співають. Одно, що Володька найбільше захоплювало — це спів. Стройний, гармонійний, дужий, чи сумний спів полонив його, обезвладнював, відривав увагу від вікон, малюнків, позолот, ученицьких кашкетів „зі звіздами“, душу і серце владно брав у свої обійми і відносив в невідомі фантастичні країни... Ось виходить ціла низка ченців в клобуках. Стають серед церкви підковою навколо престолу. По середині старший ігумен, а від нього на право і ліво відходять довгі крила з темних постатей.

Світла в церкві мало. Ледви, ледви помітні сілюети напівзаснутих людей. Ченці стають, на хвилю завірають і зненацька потику, серед абсолютного спокою звідкись починає виринати:

Свѣтъ тихій... Святія слави безсмертнаго.

Отця небеснаго...

Володько закриває очі, знаходить теплу, тверду матірну руку, тісно затискає її у своїх рученятах і завірає.

Чернечий хор відспівує. Ченці так само тихо, непомітно розходяться і коли Володько отямиться, церква вже порожня. Зате хор семінаристів починав переспівувати ріжні вечірні церковноспіви. Володькові страшенно імпонують їх гарні однострої. Коли він виросте і коли тато не забороняє, він обов'язково запишеться до тих учнів, буде співати на клиросі і носитиме такий чудесний однострій. На широких гранітових підвіконницях повно ученицьких кашкетів зі звіздами. Коли він буде учнем, він також положить туди свого кашкета. Ах, як би йому хотілось уже тепер мати такого кашкета...

І як після цього всього, йдучи до дому не розпитувати матері? Як бути байдужим? Як витримати цікавість? І чому ті ченці носять довгі одяги? Чи мають вони штани? Що вони поза тим роблять? Хто то збудував таку церкву, дзвіницю? Чому падають зорі? Куди пливе їх річка, через котру вони мусять перелазити і боятись завше, щоб не бути скупаним, бо кладка така хистка і вузька?

Мати тратилась у такій безодні питань. „Спитай батька, казала вона. Батько знає“.

— Ага, думав Володько. Спитай, коли тато завжди такі... такі насуплені й їх спина болить...

Володько вірив, що батько дійсно багато знає, але тому він і не хоче говорити, що знає.

І так, борсаючись в тумані, зближались мати і син до свого хутора. Здалека видно було світло їх ліхтара, неясні їх постаті в глибокій п'їтми й уривний гомін засапаного і перевтомленого за день біганини Володька.

Доходячи до свого подвіря, ще з дороги чути було, як виводили Матвій і Василь. Ледви, ледви манячать два слабо освічені віконечка їх хати. Світло ліхтара освітило заросле шпоришем подвіря, мати загримала у двері. Спочатку за співом нічого не було чути.

„Чу-у-у-дна дїла-а т-во-о-я, Го-о-о-о-о-осподи... Сотворіііі есі... Сотворіііі есі“... виривалось з хати...

— От рознесло його — каже мати. Коли б злодіяка який всю худобу виволік — не чув би... Відчини!.. — і загримала дужче.

Спів урвався раптом. Клямцнули одні двері, а після відсунулась залізна засовка других і в їх обрамленню стала невиразна, біла постать Матька...

— А темнота! Господи — сказав він. Ну входьте, входьте — і всі ввійшли до хати.

Мати, навіть не роздягаючись, сіла одразу на лаву. — Ох, тото зморилася — казала і тяжко сапала.

А Володько роздягаючись, зақвилів — Мааамо! Їсти! Їсти дайте. А на печі, як стій втулькує і Хвидотів голосочок: — Я тозе хоцу...

— Мамо! — Він од самого обїду майже нічого не їв, а терпеливо чекав приходу матері.

— Дітоньки! Чекайте. Не розірвуся ж я. Дайте відсапнути... Ох, ох, ох!... — і вона встала.

Теплого нічого вже не було. Прийшлося вечеряти, що Бог дав. Стара пішла у сіни і внесла глечик кислого молока і змішавши попереду його, вилила у велику черепяну мису. Озброївшись дерев'яними ложками, родина всілась навколо миски і щелипи запрацювали. Батько їв поволі з тактом і розважно, тримаючи в лівій руці також поважний кусисько чорного хліба. Мати не могла йому дорівняти, бо бракувало їй кілька кутніх зубів, а тому мусіла жувати передніми. Василь та Володько швидко працювали ложками, запихаючи роти нерозжованим хлібом, а найгірше пописувавсь Хвидот. Цей і собі намагався не відстати від решти у темпі, набираючи повну ложку, при чому безподїбно розливав все на стіл...

— Забери те порося — не витримав нарешті батько. — Налий йому у який черепочок і постав під столом.

Хвидот відчував всю гостроту образи, так само як і голод, але величезна калюжа на столі з молока глузливо кпилась з його людської гідности, і йому не залишалось нічого іншого, як мовчки стерпіти все, стримуючи зовсім непрохані та амбітні сльози.

Мати так і зробила. Налила Хвидотові у окрему мисочку,

тільки поставила не під столом, а на столі. Але тепер йому вже так не смакувало. Азарт і захоплення процедурою їдження знищені. Він чув себе відірваним від решти родини й ображеним. Тому то і химерити почав, на кінці дістав за все від батька одного ляпуса і завчасу пішов спати.

Але хібаж після цього всього заснеш? По вечері батько й мати розпочали балачку. Мати оповіла, що ходять по селі чутки, ніби то продаватимуть Заставя. Багато вже шурнулося навіть за грішми. — Боже, Боже! Що там того Заставя для такої сили люду — казала вона. По клаптику розхапають.

Батька ця чутка також за живе дернула. Він мовчав, тільки час від часу пошкрабував у голові. А після розказав про сьогоднішню свою розмову з Григорчуком, на що мати і зраділа, і засмутилася.

— Придбати під порогом такий шмат поля... Ха! Славно б це було. Але де його тих грошиськів набратися?

Хвидот не спав і хотів полеститись у матері, щоб забути свою образу. Він встав і непомітно за розмовою втемедився матері на руки та схилив свою голову їй на груди. Та гладила ту голівку...

— Ох, діти, діти! Як то тяжко добути тих грошей. А без них нічого ми не варті.

— Я піду, мамо, на Різдво колядувати. До мельника, до побережника... А на третій рік піду до школи. Виросту, буду учнем і зароблю грошей — защебетав Володько.

Батьків погляд впав на щебетуна і малий осікся... Він видно хотів ще щось сказати та не одважився. Його вивіз Хвидот.

— А я такзе піду з Воводьком колядувати...

Всі усміхнулись, навіть батько. Володько піймав батькову усмішку і йому відлягло від серця. Значить не дуже велику дурницю він втяв. Мати, гірко усміхаючись, гладила дітей по голові:

— Ех, горенько мені та тошненько з такими робітниками. Роздягайтесь но, та спати...

І діти пішли спати, а батьки ще довго не лягали та обмовляли справу з купівлею землі.

Одначе Володько не міг зараз заснути. Він пильно з заплущеними очима прислухувався до розмови батьків. До того переминав у думці багатий на вражіння минулий день; свої гри з товаришами, монастир, ченців, учнів і цілу подоріж до Дерманя й назад.

Розмова батьків відчасти не зрозуміла йому. Він не цілком поділяє їх прибільшені турботи за грішми. Нащо їм гроші? Нащо їм та земля? Мають вони хліб, картоплю, сало, молоко. Чогож їм ще треба? Чиж як він виросте... Чи йому потрібна буде та земля? Ось він чобіт не має. Не має добрих штаненят...

Одначе батьки видно мало турбувались його штаненятками, а зате багато, як і де дістати грошей. Що можна продати? Як дотягнути з хлібом до нового врожаю? Скільки було б за годовану льоху карбованців? і т. п. Це займа старих до того, що

порою вони досить вперто змагались і одно другого перекоували.

Спали всі на полу*). Піл широкий, тривкий. З одного кінця під стіною місце батька. З другого від печі — матері. По середині клялись Володько і Хвидот, а Василь окремо у запічку. Володько, скільки не памятав, спав завше коло батька.

Мягко на полу — не особливо було. Велика, до розміру полу, солом'яна мата, не відзначається особливою мягкістю. Застеляється її грубими ряднами, а під голови кладеться під ряд подушки.

Лягаючи, ціла родина спочатку молиться. Лягти без молитви ніхто не посмів. Батько, лягаючи вже в постіль, ще три рази охрещував себе, вибубнював „Ангелу Хрестов Хранителю“ і клався. Володько чув це все, вивчив таким робом і собі цю молитву, говорив її про себе і лягаючи хрестив місце подушки, на котрому клав голову. Чув також Володько, як батько лежачи постогнував від ріжних болів і як нераз крізь сон гукав, або мимрив якісь невиразні вислови. Голос його тоді був глухий, ніби хто душив батька. Володько боявся цього, курчився, вкривався з головою і затикав пальцями вуха. А серце малого починало швидко і болюче битись.

— Ти ще не спиш? — питав батько, лягаючи коло Володька і вкриваючись кожухом. Володька цей запит і здивував, і втішив. Батько рідко коли питав щонебудь дітей. Рідко коли турбувався він, що і як з ними. І це раптом... І то таким тоном...

— Не хочу спати, тату. Я думаю... — каже Володько.

— Ну, ну. Спи. Хай коні думають. У них великі голови. А тобі ще рано думати. Спи. Згаси, стара блимавку — говорить батько.

Мати здалека здмухнула лямпочку, яку засвітили були на місце лямпадки і в хаті стала поніч.

— Охо-хо-хо! Ангелу Хрестов Хранителю... — молився батько на сон. Володько підвів голову, перехрестив подушку і знов ліг. Цим він показав, що він не забуває молитись. Йому б дуже хотілось, щоб батько це кожного разу зауважував, але той як на-то-те, ніколи не помічав, чи то може робив такий вигляд.

І після цього все стихло. Сапання ще не розійшлося, бо крім Хвидота, ніхто ще не спав. В хаті поволечки почало виднішати. Це, мабуть, сходить місяць. Крихітне, кволе його світло пробилось і до хати так, що Володько міг навіть розпізнати контури посудника коло дверей. На нього, правда і падало якраз місяшне сяйво...

Десь у печі весь час цвіркоче цвіркун і Володько не може хоч на хвилю зчихатись того настирливого концерту. Він слухав його довго і терпеливо, але коли намагався перекинути свою увагу на щось інше, зобачив, що цього не в стані зробити. Йому хотілось заговорити до батька. Іншим разом він би ніяк не смів

*) Одно спільне збите з дощок леговище.

навіть подумати про щось подібне, але зараз у батька видно настрій не кепський. До того, батько все одно не спить. Це чує Володько по його диханню. І поміркувавши хвилину над своїм наміром, малий набирається одваги, потайки підгортається ближче до батька й шепоче:

— Тату...

Батько не обзивається.

— Таату!... — підвищеним голосом.

— Чому ти не спиш? — каже батько.

— Тату! Де той цвіркун сидить? — Володько завдав питання не без остраху, що дістане у відповідь якийсь жарт, або просто нічого не дістане. Але батько йому відповів цілком поважно:

— У печі.

— А він не спечеться?

— На горяче він не дурний лізти.

— А деж він сидить?

— Ну, денебудь у щілині, коло стіни.

— Чи можу я його піймати?

— Щож ти з ним? У борщ вкинеш?

— А нащо він там завше цвіркоче? Я б його забив.

— Часом і ти так само цвіркочиш, але тебеж ніхто не забиває. Та ти ще його не такто й зловиш.

— А метелика я зловив. Він має дуже гладенькі крильця. Василь робить з них попільце і сипле його до чобіт. Я хотів одну пташку в лозині піймати. Така велика, чорна. Вже був би зловив, та вона порхнула і відлетіла.

— То треба було їй на хвіст соли насипати.

— Ні. Тож тільки зайців так ловлять сіллю... Соли я не мав.

— Другий раз візьми. Як тільки зобачиш якого птаха, одразу сипни на хвіст соли, і є.

— Умовкни там старий — заговорила мати. — Я вже заснути б хотіла...

Такий зворіт справи Володькові зовсім не подобався. Він же тільки розійшовся, тільки на відповідний натрапив мент... Одначе треба хоч на хвилину втихомиритись... Ах, чорт... Знов той осоружний цвіркун... Ну, щоб йому праве око, капосному, вилізло... А Хвидот як дихає, ніби підкульгує... Відблиск місяця сповз уже з посудника на землю. Володько не втримається. Він починає соватись, вертїтись. Ні, він мусить дещо ще розпитати. Як же так? Всі все знають, а він один мов баран. Дай, Боже, хвороби.

— Тату... — починає він тихо, обережно, мов злодій. Він щось вкрасти хоче. Так.

— Тааату!...

— Та спи вже, спи. Бач мати на нас гримає. Ще макогоном пожбурить.

— Тату?...

— Ну, чого тобі?...

— Я з Хвидотом недавно бачив ужа — і від цієї згадки Володька проймає острах. Шепче він це з тремтінням в горлі. Йому б страх як хотілося б пригорнутись щільно до батька, тісно обняти рученятами його шию. Але це тільки паненята так роблять. Він мужичиня. Йому не личать пестоші. Обнімати, хоч і батька — сором. То ще Хвидот може з матір'ю леститись, але ж він що. Сомпльак малий. Він ще не виговорить букви л, ж, — каже в, з... Не виговорить ч, а каже ц... Володько найбільше, що міг дістати від матері, так то пару слів та погладження по голівці... А від батька і того ні. Батько лиш часом попругою через спину струсне... Ну, але то гіркі лестощі... Одначе Володько нікого так не любить і ніким так не гордий, як своїм татом... Тато! Його тата! Такого чоловіка не знайдеш ніде на світі. В цьому Володько свято переконаний.

— А де ж ти бачив того вужа?

— На Харитоновому полі, там за рівчаком. Хвидот не розпізнав одразу, що то таке. Хотів взяти його в руку. Вуж так лежить витягнутий, як палиця яка. Хвидот стоїть над ним і гукає: — Воводьку, Воводьку! Дивись! Ци то павка, ци то уд? От дурний. Правда? Я зараз крикнув. То уж! Тікай! І ми втікли. Чи уж кріпко кусає?

— Коли хочеш, щоб тебе заграбали в могилку, то спробуй.

— А де діваються вужі зимою?

— Зимою вони сплять по норах.

— А що вони їдять?...

— А що ти думаєш? Думаєш, вони такі жеруни як ти? Вони засипають і сплять. Їсти їм тоді не треба.

— Як то? Цілу зиму сплять і нічого не їдять?

— Розуміється.

— А правда добре було б, щоб усі вужі виздыхали?

— Може і добре. Але щоб тоді їли чорногузи?

— А чорногузи не здохнуть від ужів?

— Нєє, це вже така тварина, що зїсть тобі і жабу, і вужа, після того чує себе так, ніби це були вареники з маслом.

— Тату, тату! Чому то чорногузів кличуть Іваном? А де вони діваються зимою?

— Бо так їх піп охрестив. А чому тебе кличуть шмаркачом? Бо так тобі личить. А на зиму вони відлітають від нас.

— Куди вони відлітають?

— У теплі краї. Знаєш, як наша мати печі тримається, так боццони літа. Вони хотіли б, щоб завше було тільки літо, а у нас є й зима. От вони і летять того літа шукати деінде.

— Тату! А деж ті краї? Там ніколи не має зими? А чому? Де це?

— То далеко. Звідсіль не зобачиш. За морем. Багато птахів відлітає туди, але весною вони знову повернуться.

— От, там певно злетиться дуже багато птахів. Га?

— Розуміється. Але там є й такі, яких ми ніколи не бачимо. Чув про Жар-птицю? Ну от. У казках, правда? А там

вона в дійсності є. Бачив ти у того, що з катеринкою ходить та щастя розносить. У нього є полуга? Бачив? Це він купив і носить, а там вони по деревах, як горобці гицають. Ще там є такі пташечки, як бджоли. Малюсінки і блискучі. Вони звуться колібри...

— Ох, Боже! — вирвалось зненацька у Володька. Йому аж дух заперло. Він аж помовчав хвильку.

— Це, мабуть, хороше. Така мацісінка пташечка. І несе вона яйця?

— Несе. Розуміється. Як маленькі горошинки.

— А чи є там і вужі?

— Ого. Та ще й які. Такі, що лигнув би тебе за один раз як суничку і навіть не облизався б. Там того гаду видимо-невидимо. Там і звірі хижі. Там є такий звір, що в нашу клуню не вліз би. Він зветься слонь. Такого слоня оговкали і ним їздять. Вишкрабається на нього з п'ять чоловіка і при. І той пре. Є там і леви, і тигри. Все то страшні та здоровенні звірюки. Не дай Бог попасти такому в пазурі. Одразу поласує тобою і все. Там повно того...

— А чи є там і люди?...

— А де їх нема. Скрізь є люди. Лише дещо не такі, як ми. Чорні і губи у них, як у нашої корови Маньки.

— А їх тату, не поїдять ужі та слоні?

— Та, який біс. Людина такий звір, що й слоня з'їсть. Вони мають завше при собі зброю. Рушниці, луки, сокирки.

— Далеко то є, тату?

— Ну, не близько. Ми з тобою наврат би, чи й доїхали.

— А я, як виросту, то поїду. Кудю туди їхати?

— То треба їхати водою, морями...

— А, а... А що то є море?...

— То є такий дуже великий став. Такий великий, що навіть другого берега не вглядиш. Туди стікаються ріки усього світу.

— А де там та вода дівається?

— Хм... — Тут і сам Матвій вже не знав, що відповісти. Чорт її знає, де вона дівається.

— Та, каже старий, у морі є така безодня. Така безодня, що туди вливається вічне вода... Та я її не бачив.

— А хто ж то бачив?

— Були такі цікаві, що бачили.

— А наша річка? Теж туди пливе?...

— Ні. Наша насамперед вливається до Гориню. Колись до Острога поїдем, то зобачиш.

— А коли ми до Острога?...

— Еге. Терпи, козаче, атаманом будеш... Колись поїдем.

— А той Горинь, куди тече?...

— Десь далі. Туди далі, на Полісся. Там є багна такі' а в багнах тих є річка Припять. Студи десь... А Припять впадає в Дніпро...

- Дніпро? То мусить бути ширізна річка...
- Ну, нічого собі. Я бачив її. Зо-дві верстви впоперек буде... Як від нас до Мартинового хутора...
- Ой, юй, юй!... А де то є той Дніпро?...
- Та то там... Коло Києва.
- А що то є Київ?...
- То місто таке. Дуже велике місто і гарне.
- Місто? Хм. А де є те місто?...
- В Росії.
- А що то таке Росія?
- Росія то наша „родіна“*).
- Що то „родіна“?
- То є те місце, де ми родилися.
- Алез, тату. Я родився в Дермані на Запоріжжю.
- То пустяк. Все одно. Для нас всіх це одна родіна — Росія. Росія дуже, дуже велика.
- То наша річка пливе, тату, в Росію. І черногузи живуть у Росії? На нашій хаті черногузяче кубло. Воно також належить до Росії?
- Все. Все. Геть усе. І черногузи з кублами. І хати, і поля, і ліси, річки, небо, навіть ми, люди — все це належить до Росії.
- А кому, тату, належить Росія.
- Росія належить цареві.
- Цареві. А де він той цар?
- Ого, го, го!... Де той цар? Цар живе дуже і то дуже далеко.
- То мусить бути багатій той цар. А чому він не хоче дати німецькому цареві хліба? Чого вони хочуть воювати?
- А тобі хто це казав?
- А мама.
- Дурна твоя мама. Нічого вона не тямить.
- Володькові така відповідь недовподоби. Одначе треба змовчати.
- А чого вони хочуть воюватися?...
- Це не наше діло. Що царі роблять, нам годі до того втручатися. Вони краще знають.
- А як ми щось робимо, то цар може до нас втручатися?
- Ну! То цар, а то ми.
- А коли б я розкинув черногузам кубло, щоб вони не летіли до Росії, то цар мене бив би?
- Розуміється. Та ще й як. Скинув би попругу та по задку, та по задку.
- А я б йому сказав: — Ти халера! Та вкусив би його за руку, та плював би на нього...
- Но, но-но! Ти но ніде такого не кажи. А черногузів та-кож не чіпай, бо від мене дістанеш налигачом. Ти знаєш, що розгніваний черногуз може спалити хату. Коли йому знищать

*) батьківщина.

кубло, він тоді летить кудись на вогнище, принесе голівешку з жаром і положить на стропі. Ну, синок. Спати! Досить!..

— І батько обернувся на другий бік.

Синок? Тато сказали, синок? Від цього приємно, тепло Володькові. Він просто щасливий. Рідко коли розмовляє з ним так батько, а до того щей синок. Ах, ах!.. — і малий горнеться калачиком, підкладає обидві руки під праву щоку, цілує щось, щось уявне, щось миле йому. Цілує в думці борадате, суворе батькове обличчя... „Вони все такі добрі, ті тато. Татові спина і руки болять, тому вони сердиті. Ну, як виросту, то я за них працюватиму“...

Володькова уява бушує. Вона ще далеко не задоволена.

Перед нею відхилені лише краєчки спокусливих завіс, за котрими така безліч всякої всячини. Море з безоднею. Страшні звірі, ужі, птахи. Чорні озброєні люди. Ріки. Дніпро. Росія. Цар. Йому ще страшенно хотілося б розпитати батька про лебедів, які кубляться на нашій річці. Але!.. Скільки то ще хотілося б йому розпитати. Не хватило б і ночі.

І думка знов вертається до чародійних гарячих країн, де живуть величезні слоні і крихітні колібрі. Де рикають люті леви, і де чорна людина з білими очима натягає тятиву свого лука з отруєною стрілкою, направлену в звіряче серце. Страшно, мабуть, там! А цікаво. Як би і собі туди. Ну, отже, досить Бог, йому колись пощастить...

Володько протяжно і уривно зідхає. Перед ним довга, блискача стрічка річки, своєї дорогої з похиленими вербами, з раками і черногузами... Перед ним яр, сосни. Він стоїть високо над усім, на якійсь горі й оглядає це великанське повне незрівнаних красот царство. Він спозирає на все те і панує над ним. Він сам є цар. Маленький, щасливий, вселюблящий і всім задоволений царок. І зненацька, Володько чує на своїй нозі щось холодне. Щось лізе, плютається. Глянув — уж! Страшний, здоровенний ужака. Володько здригається і скрикує. Після цього розплющивши очі, отямлюється, і бачить, що нічого немає і що він в постільці. Він обертається на другий бік, так само підкладає під щоку обидві зложені долоні і, поворушивши кілька разів головою, починає швидко спокійно засипати. Ще перед сном бачить він якусь плутанину з Росії, ужів, черногузів, море, але швидко все те никне й окутує його лише сон. Він досить набігався за день. Він досить страждав, радів, рвався. Його життя — життя комашки, що будує собі щось, не знаючи для чого це і для кого. Але в усьому тому чути вічний святий закон, залізну льогіку та пристрасну величну красу.

(Далі буде).

